

Маковська О.В.,

асистент, Хмельницький національний університет

Ларіонова К.Л.,

к.е.н., доцент Хмельницького національного університету

ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИНИКНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ З УРАХУВАННЯМ РЕАЛІЙ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті наведено результати дослідження виникнення економічної кризи з урахуванням реалій вітчизняної економіки.

The article provides the results of the research of origin of economic crisis is taking into account realities of domestic economy

Актуальність дослідження. Діяльність підприємств у конкурентному ринковому середовищі, в умовах реформування економічної системи, формування нових економічних і фінансових відносин у державі зумовлює появу реальної загрози банкрутства майже для кожного підприємства, незалежно від його фінансового стану і становища серед конкурентів.

На фоні економічної, політичної, фінансової нестабільності, недосконалості ринку товарів і послуг, системи інвестування, зростання кількості банкрутств вітчизняних підприємств, характерним є зростання інтересу до проблем дослідження кризових явищ, природи їх виникнення, механізмів попередження та ліквідації наслідків.

Аналіз останніх публікацій. Ставлення до кризових явищ в економіці змінювалося протягом майже трьох століть. Дослідженням природи економічних криз та ґрунтовним описом кризових процесів займалися такі відомі економісти, як Жан Шарль Леонар Симон де Сисмонді, Д. Рікардо, К. Маркс, Й. Шумпетер, М. Кондратев, С. Кузнецьк, К. Жюгляр, Дж. Кітчін тощо.

На сьогодні українськими вченими досить ґрунтовно вивчено та досліджено розвиток, характер і наслідки кризи національної економіки в цілому та окремо взятого підприємства. У той же час не можна не відзначити наявність розбіжностей у їх поглядах, а то й різне тлумачення сутності одних і тих же еко-

номічних категорій і понять, причинно-наслідкових зв'язків кризи і її кінцевого результату – банкрутства.

Метою статті є дослідження виникнення економічної кризи з урахуванням реалій вітчизняної економіки.

Виклад основного матеріалу. Функціонування та розвиток економічної системи тісно пов'язані і цей зв'язок має діалектичний характер, що і відображає можливість і закономірність появи та розвитку криз. Функціонування – це те середовище, яке спонукає розвиток, але разом з тим і стримує. А розвиток, своєю чергою, руйнує більшість процесів функціонування, але при цьому створює нові умови для більш стійкого його здійснення. Виникає циклічна тенденція розвитку, яка відображає періодичне настання криз. Таким чином, виникнення криз пояснюється самою природою економічної системи.

Ця закономірність відома досить давно, її досліджували видатні економісти. Теорії, які пояснюють циклічність, можна звести до двох великих груп: екстернальні (зовнішні) та інтернальні (внутрішні) теорії.

Екстернальні теорії пояснюють цикл впливом зовнішніх факторів: війн, важливих політичних подій, відкриттям нових родовищ, демографічною ситуацією, наукових та технічних відкриттів, нововведень. Інтернальні теорії звертають увагу на механізм усередині самої економічної системи, який дає імпульс економічному циклу. Більшість сучасних економістів підтримують позицію синтезування екстернальних та інтернальних теорій. Пояснюючи найбільш довгі цикли, вони надають вирішальне значення коливанням інвестицій і обсягів виробництва капітальних благ. Вихідною причиною непостійних та змінних коливань циклу є такі зовнішні чинники, як технічні нововведення, демографічна ситуація, політичні потрясіння і т. ін. Проте частота та регулярність циклів залежать від внутрішніх факторів, наприклад, таких, як сукупні чисті інвестиції, темпи росту виробництва.

З цього приводу український економіст М.Туган-Барановський у 1917 р. писав: “Найзагадковішою та вражаючою особливістю капіталістичного розвитку є притаманна йому циклічність. Зростання капіталістичного виробництва йде не за прямою, а за хвилеподібною лінією... Капіталістичний цикл складається з трьох фазисів: промислового підйому, кризи та промислового застою...” [1, С. 419].

Англійський економіст Джон М. Кейнс відзначав: “В економічному циклі є й ще одна характерна риса, що наша теорія повинна пояснити, якщо вона правильна, саме явище кризи,

тобто раптову й різку, як правило, зміну зростаючої тенденції понижуючою, тоді як при зворотному процесі такого різкого повороту найчастіше не буває" [2].

У 50-х роках XIX ст. в працях К. Маркса, К.І. Родбертуса-Ягецова, К. Жюгляра та інших вчених встановлено, що кризи періодичні та органічно приналежні до капіталістичного устрою. Подальші дослідження показали, що криза є лише однією фазою циклу, який складається з трьох основних: підйому, кризи та депресії [3]. Встановлена К. Марксом та іншими вченими циклічність у розвитку соціально-економічної системи зберігається і сьогодні.

Цілком логічним є припущення, що у життєвому циклі окремого підприємства також можливі спади та піднесення, кризові ситуації. І зовсім не обов'язково, щоб внутрішні ритми розвитку підприємства співпадали з ритмами загального розвитку економіки.

У сучасній науковій літературі має місце активний пошук загальноприйнятого уявлення про кризовий стан підприємства. Дехто з науковців вважає, що поняття кризи стосується лише процесів макроекономічного розвитку. Інші автори визначають кризовий стан підприємства як закономірність, властиву діяльності підприємства в умовах формування ринкової системи, яка пов'язана з життєвим циклом підприємства та зумовлена зовнішніми і внутрішніми чинниками. Головним тут вважається те, що на кожній стадії життєвого циклу поява кризової ситуації може бути зумовлена як різноманітними причинами, і привести до схожих наслідків, так і різноманітними причинами. При цьому відзначається, що кризові ситуації виникають на всіх стадіях життєвого циклу підприємства. Вони відбиваються в коливаннях обсягів виробництва продукції, виникненні глибокого спаду виробництва і складностей зі збутом продукції, надмірному зростанні заборгованості за податковими та іншими платежами, розбалансованості товарних та неузгодженості грошових потоків.

Позиція другої групи науковців є більш міцною, адже давно було доведено (і про це говорилося вище), що ритми розвитку підприємства не завжди збігаються з ритмами загального розвитку.

Але є у ній і слабке місце. Вхідження підприємства в кризовий стан автори визнають закономірністю, яка притаманна для його діяльності в умовах формування ринкової системи. Якби це було справді так, то в Україні в період піку кризи, який припав на часи активного запровадження ринкових механізмів, не

було б жодного ефективно працюючого підприємства.

Дещо інший підхід практикується відомими російськими економістами Г.П. Івановим [4], О.П. Градовим [5] у вивченні економічних явищ механізму кризового стану підприємства. Він полягає у відстежуванні ланцюжків економічних подій, що знаходяться між собою у жорсткому причинно-наслідковому зв'язку, підсумковим явищем яких є криза та банкрутство підприємства. Початковою ланкою цих ланцюжків може бути будь-яка складна ситуація, що виникає у діяльності підприємства. Причинна залежність кризових ситуацій, яка прихована в самій змішаній економіці, викликана постійною зміною ринкових орієнтацій споживача.

Отже, знання теорії циклів можна успішно використовувати на практиці господарської діяльності підприємств.

По-перше, воно дає можливість з великою ймовірністю далі передбачити хід циклу. Знаючи те, що за ростом повинен йти спад, можна прогнозувати момент виникнення наступного, а значить, уникнути “перегріву” в період підйому і завчасно підготуватися до банкрутства. Як результат – можливість впливати на скорочення періоду кризи.

По-друге, можна підготуватися і своєчасно застосувати профілактичні заходи. Для цього слід володіти знаннями про класифікацію криз і чинників, що їх зумовлюють, інформацією або реальним досвідом подолання критичних ситуацій, системою заходів і механізмів, що забезпечують вихід підприємства зі стану банкрутства, кадровим потенціалом, підготованим для роботи в таких умовах.

Усе сказане свідчить про можливості управління кризами на рівні підприємства.

У сучасних умовах розвитку економіки України реалізація антикризових заходів на підприємствах стикається з багатьма проблемами, серед яких варто виділити: недостатність підготованих фахівців у цій сфері управління підприємством, брак теоретичних науково-обґрунтованих розробок, у тому числі неможливості точного об'єктивного визначення масштабів розвитку економічної кризи, її характеристик, напрямів та ступеня розповсюдження. Це зумовлює необхідність дослідження динаміки кризових процесів на рівні підприємств. З огляду на це, доцільно дати тлумачення поняттю “криза підприємства”.

Термін “криза підприємства” описує в сучасній економічній літературі різноманітні феномени в життєвому циклі підприємства – від просто перешкод у функціонуванні підприємства через різноманітні конфлікти до ліквідації підприємства. Біль-

шість підприємців розуміють кризу підприємства як незапланований і небажаний, обмежений у часі процес, що істотно перешкоджає або навіть робить неможливим функціонування підприємства. Тобто, з практичного бізнес-орієнтованого погляду, криза – це будь-яка нестандартна ситуація, в якій виникає ризик втрати прибутку або власного майна.

Є дещо інший погляд таких фахівців, як С. Беляєв, В. Кошкин, Г. Иванов [4], що загалом зводиться до розуміння кризи підприємства тільки як банкрутства. З даними тлумаченнями поняття кризи підприємства можна певною мірою погодитися, якщо визнати, що стан банкрутства підприємства – це один з об'єктивних проявів завершальної стадії кризового процесу на підприємстві, апогей розповсюдження кризових проявів.

Однак таке визначення поняття кризи підприємства не зовсім адекватно характеризує динаміку процесів, що пов'язані з розвитком кризи взагалі. Тому орієнтація антикризової діяльності на підприємстві тільки на запобігання банкрутству стає не завжди обґрунтованою і, як правило, малоєфективною.

Про масштаби проблем банкрутства підприємств, на яких спостерігається фінансова криза і які уже оголошені банкрутами, можуть свідчити такі факти. Станом на 1 січня 2008 року в процедурі банкрутства перебувало 14 047 підприємств, в тому числі 424 – державні та 190 – підприємства, у статутному фонді яких частка державної власності перевищує 25 %. Останніми роками спостерігається стійка тенденція до зростання кількості фінансово неспроможних підприємств. Так, у 2007 році господарськими судами України було порушено 13 792 справи про банкрутство, що складає 129,1 %, порівняно із попереднім роком (відповідно 10 683 справи). За 2007 рік припинено 12 669 справ, що на 75,8 % більше, ніж за 2006 рік (відповідно 7 205 справ). У 2007 році відновлено платоспроможність на 431 підприємстві, з них 39 – державні, 27 – підприємства, у статутному фонді яких частка державної власності перевищує 25 %. У 2007 році ліквідовано 11 348 підприємств (2006 рік – 6 968). Отже, необхідно зазначити, що відбувається збільшення підприємств – потенційних банкрутів та погіршення фінансового стану підприємств України. Зазначені тенденції зумовлюють необхідність розвитку й актуалізації питань антикризового управління.

Криза підприємства має кілька стадій. Перша – зниження обсягів виробництва і прибутку, погіршення фінансового стану підприємства. Друга – збитковість виробництва, зростання кредиторської та дебіторської заборгованості, значне погіршення фінансового стану. Третя – неспроможність. Підприємство має

недостатньо коштів для виконання зобов'язань перед кредиторами, фінансування радикальних заходів для зміни становища, існує реальна загроза зупинки виробництва і банкрутства.

На кожному етапі розвитку негативних тенденцій стан підприємства має свої особливі ознаки. Ознаки неспроможного підприємства – це зовнішні критерії, за якими можна визначити причини кризи. Ознаки проявляються у значеннях показників і тенденціях їхньої зміни, що характеризують стан підприємства. До цих показників належать: сума прибутку, величина витрат, рентабельність, фондодвідача, фондоозброєність, продуктивність праці, чисельність персоналу, плинність кадрів, середня заробітна плата, показник дотримання трудової дисципліни, конфліктність та ін. Негативні тенденції існують, якщо значення показників не збігаються з нормативними, є закономірне співвідношення чи зниження значень.

Чинники, які можуть призвести до фінансової кризи, поділяються на:

1. Зовнішні (екзогенні) чинники, які не залежать від діяльності господарюючого суб'єкта й включають: спад кон'юнктури економіки в цілому; зниження купівельної спроможності населення; значний рівень інфляції; нестабільність господарського й податкового законодавства; нестабільність фінансового й валютного ринків; збільшення конкуренції в галузі; криза галузі; сезонні коливання; збільшення монополізму на ринку; дискримінація господарюючого суб'єкта органами влади й управління; політична нестабільність у країні знаходження господарюючого суб'єкта або в країнах виробників-постачальників сировини; конфлікти між власниками.

Вплив зовнішніх чинників кризи має частіше стратегічний характер. Вони забезпечують фінансову кризу на підприємстві, де менеджмент неправильно або несвоєчасно реагує на них, тобто якщо відсутня або неправильно функціонує система раннього попередження й реагування, однією з умов якої є прогнозування банкрутства.

2. Внутрішні (ендогенні) чинники, які залежать від господарюючого суб'єкта: низький рівень менеджменту; дефіцити в організації структури; низький рівень кваліфікації персоналу; недоліки у виробничій сфері; порушення в поставках; низький рівень маркетингу й втрата ринків збуту продукції; прорахунки в інвестиційній політиці; брак інновацій і раціоналізаторства; дефіцит у фінансуванні; відсутність або незадовільна робота служб контролінгу (планування, аналіз інформаційне забезпечення, контроль).

Таким чином, можна зробити висновок, що типові наслідки впливу причин і чинників на фінансово-господарський стан господарюючого суб'єкта: втрата клієнтів і покупців готової продукції; зменшення кількості замовлень і контрактів із продажу продукції; неритмічність виробництва; збільшення собівартості й різке зниження продуктивності праці; збільшення розміру неліквідних оборотних коштів і наявність наднормативних запасів; поява внутрішньовиробничих конфліктів і підвищення плинності кадрів; підвищення тиску на ціни; постійне зменшення обсягів реалізації і, внаслідок, недоодержання вибору від реалізації продукції.

Якщо розглянути досвід західних компаній, то у них останнім часом змінився сам підхід до кризових ситуацій. Зміни торкнулися в першу чергу комунікативних стратегій у період лих і катастроф, що стало предметом спеціального вивчення і аналізу. Проте таке стрімке зростання розвитку більшості компаній багато в чому випереджає зростання кваліфікації їхніх співробітників і керівників. І як це не сумно усвідомлювати, виживають тільки найталановитіші та нестандартно мислячі, ті керівники, які можуть творчо використовувати потенціал іноземного менеджменту.

Розроблена *O'Connors* 1987 року Соціально-політична теорія кризової ситуації розглядає вплив комплексу символів культури та ідеологій, які набули матеріальної сили, на характер сприйняття реальності [5, С. 14]. Якісне сприйняття індивідуумом символів і особистого досвіду впливає на його сприйняття реальності. “Дійсної” реальності не існує — сприйняття індивідуума знаходиться під впливом придбаного у минулому особистого досвіду. Зокрема, соціально-політична перспектива планування і реалізації дій з ліквідації кризової ситуації передбачає, що:

1. Усі кризові ситуації характеризуються розбиттям на дрібніші складові соціального конструювання реальності.
2. Компанії переживатимуть кризу керівництва і культурних норм унаслідок події, яка зумовить пильнішу увагу як з боку внутрішньої, так і з боку зовнішньої аудиторії.
3. Працівники компанії, ймовірно, ставитимуть під сумнів цінності компанії в період кризової ситуації.
4. Планування і реалізація дій з ліквідації кризових ситуацій навряд чи можуть бути успішними без реформування керівництва і культурних норм організації.

Розглядаючи гострий етап кризової ситуації, варто використати досвід антикризової комунікації фахівців компанії *PEPSI*

і *ALPAC*, які розробили шість методичних рекомендацій щодо діяльності в період максимального загострення кризи:

1. Ставитися до кризової ситуації якнайсерйознішим чином.

2. Поважати і підтримувати рішення влади щодо контролю якості продуктів харчування і лікарських засобів.

3. Відкрито демонструвати свою турботу про споживачів.

4. Оперативно і відкрито вирішувати питання комунікації, спираючись при цьому на обмежене число осіб, що виступають від імені організації.

5. Безперешкодно поширювати інформацію щодо гарантії якості продукції компанії.

6. Поширювати інформацію про відсутність безпеки для здоров'я, особливо після того, як офіційно доведено, що виявлений шприц не несе ніякої загрози.

Варто зазначити, що вищенаведені рекомендації послужили добру службу цим компаніям протягом усього періоду випробування, допомогли *ALPAC* і материнській компанії *PEPSI* зберегти довіру своїх споживачів.

Висновки. Знання теорії циклів можна успішно використовувати на практиці господарської діяльності підприємств з метою запобігання і передбачення кризових ситуацій. Дослідження виникнення кризових ситуацій ґрунтується на врахуванні найбільш суттєвих елементів кризи в умовах дії ринкових чинників.

Література

1. М.Туган-Барановський Політична економія. – К.: Наукова думка, 1994. – 453 с.

2. Управление по результатам: Пер. с финск. / Общ. ред. и предисл. Я.А. Лейманна. – М.: ИГ "Прогресс", 2003. – 320 с.

3. Любушин Н.П., Лещева В.Б., Дькова В.Г. Анализ финансово-экономической деятельности предприятия: Учеб. пособие для вузов / Под ред. проф. Н.П. Любушина. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 471 с.

4. Антикризисное управление: от банкротства к финансовому выздоровлению / Под ред. Т.П. Иванова. – М.: Закон и право, 1995. – 320 с.

5. Карпов К. PR-комунікації в кризових ситуаціях // Антикризисний менеджмент. – 2007. – № 4. – С. 13-16.